

Εισαγωγή

1. Η πρόκληση του Μαρσίλιου

.... και τολμούμε να πούμε ότι σχεδόν ποτέ δεν διαβάσαμε κάποιον χειρότερο αιρετικό από τον Μαρσίλιο. Επειδή από το παπικό μήνυμα του προκατόχου μας Βενέδικτου για ένα συγκεκριμένο βιβλίο του έχουμε εξαγάγει περισσότερα από 240 αιρετικά άρθρα¹.

Λέγεται πως συνήθως στην ιστορία της πολιτικής σκέψης, τα σημεία καμπής δεν είναι τόσο εκείνα που σηματοδοτούνται εξαιτίας των νέων πραγμάτων που ειπώθηκαν όσο των νέων ερωτημάτων που τέθηκαν. Το νέο ερώτημα που εισάγει ο Μαρσίλιος της Πάδουας στην πολιτική σκέψη των μέσων χρόνων συνίσταται στο «τι είναι το κράτος και πώς οικοδομείται;» Το ερώτημα αυτό έρχεται να αντικαταστήσει το παραδοσιακό εκείνο του μεσαίωνα σχετικά με το «ποιοι είναι οι κυβερνήτες και τι είναι οι εξουσίες τους;»² Σε τούτη την εργασία θα διαπραγματευτούμε τον τρόπο με τον οποίο ο Μαρσίλιος προσπάθησε να δώσει τη δική του απάντηση στο πρώτο ερώτημα και τις ριζοσπαστικές συνέπειες που είχε η απάντηση αυτή ως προς το δεύτερο. Θέτοντας το καινοτόμο αυτό ερώτημα διαμόρφωσε μια πολιτική θεωρία η οποία αποτέλεσε σημαντική πρόκληση στην εποχή της και άφησε τη βαριά σκιά της να πλανάται πάνω από τον πολιτικό στοχασμό τουλάχιστον των δύο επόμενων αιώνων. Ο Μαρσίλιος και η πολιτική του σκέψη πέρασε στην ιστορία μνημονευόμενος περισσότερο από τους αντιπάλους του και αποσιωπημένος από εκείνους οι οποίοι είχαν δε-

¹ Αυτά είναι τα λόγια του πάπα Κλήμη ΣΤ΄ όπως τυπώθηκαν στην παπική *collatio* της 10 Απριλίου 1343. Στο ίδιο κείμενο ο πάπας δίνει την πληροφορία ότι ο Μαρσίλιος είναι πλέον νεκρός. Το πρωτότυπο κείμενο της παπικής *collatio* βρίσκεται δημοσιευμένο στο Hilary Seton Offler, *Church and Crown in the Fourteenth Century*, Ashgate, Aldershot 2000, σσ. 130-144. Το παράθεμα βρίσκεται στη σ. 136, στ. 175-180. Στο ίδιο έργο βρίσκεται και η επόμενη παπική *collatio* της 11 Ιουλίου 1343 με την οποία ο Κλήμης ΣΤ΄ κατηγορεί τον Γουλιέλμο του Όκκαμ ότι διαδίδει και συμμαρξίζει τα λάθη του Μαρσίλιου, βλ. Hilary Seton Offler, *στο ίδιο*, σ. 123.

² Τούτο το επισημαίνει ο Tooley, υποστηρίζοντας πως ούτε ο Μακιαβέλι ασχολήθηκε με το ερώτημα αυτό, μολονότι αντιμετώπισε το κράτος ως αυτοδύναμη ύπαρξη χωρίς αναφορά σε κάποιον ανώτερο σκοπό, προσταγή ή τάξη. Κατά τον Tooley, ο πρώτος που ασχολείται με το ίδιο ερώτημα, μετά τον Μαρσίλιο, είναι ο Bodin, βλ. M.J. Tooley, «Introduction» στο Jean Bodin, *Six Books of the Commonwealth*, Basil Blackwell, Οξφόρδη 1967, σ. xiv.

χθεί την επιρροή του, πλην ελάχιστων εξαιρέσεων³. Επιπλέον, ακόμη και στοχαστές οι οποίοι είχαν δεχθεί την επιρροή του όφειλαν μια καταδικαστική αναφορά στο όνομά του, ώστε να διακόψουν την οποιαδήποτε υπόνοια της διανοητικής συγγένειας με αυτόν και επομένως να τους δοθεί η δυνατότητα να προβάλουν τις θέσεις τους απαλλαγμένοι από την προκατάληψη των κριτών τους. Όμως, το πιο προκλητικό σημείο εδώ είναι ότι ο Μαρσίλιος πέτυχε να προκαλέσει τους συγχρόνους του τόσο πολύ συνθέτοντας την πολιτική θεωρία όχι με την προσκόμιση δικών του καινοφανών διανοητικών υλικών και νέας ορολογίας, αλλά οικοδομώντας με τα παλαιά «αθώα» και δοκιμασμένα υλικά στοχαστών οι οποίοι προηγήθηκαν και σε κάποιο σημαντικό βαθμό είχαν γίνει αποδεκτοί στον όψιμο Μεσαίωνα. Αυτά τα υλικά τα χρησιμοποίησε με έναν τρόπο που θυμίζει τη χημική διαδικασία που μας δίνει το καθαρό αποσταγμένο νερό. Αφού χρησιμοποίησε μια αναλυτική μέθοδο για να τα απαλλάξει από τα βαρίδια των μεσαιωνικών προκαταλήψεων, κράτησε την καθαρή ποιότητα των όρων, ή τουλάχιστον την ποιότητα που εκείνος ήθελε, και με αυτή την τροποποίηση και αποκάθαρση πολλών οικείων εννοιών ανασύνθεσε τα υλικά του παρουσιάζοντας μια καινοφανή πολιτική θεωρία, η οποία, επειδή φαινομενικά χρησιμοποιούσε όρους καθιερωμένους, είχε τη δυνατότητα να είναι ιδιαίτερα αποτελεσματική στην εμβέλειά της. Αν και, όπως συμβαίνει πάντα, εκείνοι των οποίων τα συμφέροντα και την εξουσία έθιγε αντιλήφθηκαν εύκολα τις προθέσεις της και την καταδίκασαν.

Ωστόσο, ο Μαρσίλιος ανήκει και σε εκείνους τους στοχαστές οι οποίοι αποτελούν πρόκληση και για έναν επιπλέον λόγο: ότι εκτός από την πρόκληση που αποτέλεσε ο πολιτικός στοχασμός του για τους συγχρόνους του, συνεχίζει να αποτελεί πρόκληση, για διαφορετικούς βέβαια λόγους και για τους σύγχρονους ιστορικούς, ιδίως εκείνους που εξειδικεύονται στην ιστορία των ιδεών. Τούτο επειδή η πολιτική θεωρία του Μαρσίλιου προκαλεί συχνά τις ταξινομήσεις των επιστημονικών υποδειγμάτων που ο κλάδος της επιστήμης αυτής εισάγει, ίσως και επειδή πολλές φορές και εμείς οι ίδιοι ξεχνάμε ότι τα

³ Ωστόσο, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι η εκδοτική επιτυχία του *Defensor Pacis* ήταν εξαιρετική. Πολύ παλαιά χειρόγραφα αντίγραφα του έχουν βρεθεί στην Αγγλία, στη Γερμανία και στην Ιταλία. Την περίοδο της Μεταρρύθμισης και με την έλευση της τέχνης της τυπογραφίας, το έργο αυτό είναι από τα πρώτα που εκδόθηκαν με μεγάλη φροντίδα και μεγαλοπρέπεια. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε έναν πρόσθετο λόγο σύνδεσης του Μαρσίλιου με το κίνημα της Μεταρρύθμισης, πέρα από ένα είδος πνευματικής συνάφειας των θέσεων του για την Εκκλησία με τις θέσεις που επεξεργάστηκαν οι ηγετικές πνευματικές μορφές του Προτεσταντισμού, ενδεικτικά βλ. και Ernest F. Henderson, *A Short History of Germany*, Macmillan Company, Νέα Υόρκη 1902, σ. 140. Ο Kelly υποστηρίζει ότι το έργο του Μαρσίλιου δεν είχε μόνιμο αντίκτυπο στην εποχή του και μοιάζει περισσότερο με μια νάρκη ανάμεσα στην ευρωπαϊκή πνευματική επίπλωση η οποία δεν εξερράγη στην ώρα της. Η έκρηξη δεν πραγματοποιήθηκε παρά μόνο δύο αιώνες αργότερα, την περίοδο της Μεταρρύθμισης, βλ. John Maurice Kelly, *A Short History of Western Legal Theory*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1992, σσ. 127.

ταξινομητικά αυτά υποδείγματα τα κατασκευάζουμε για να βοηθούν στον προσανατολισμό μας, γοητεύομαστε υπερβολικά από τις περίτεχνες νοητικές μας κατασκευές, με αποτέλεσμα πολλές φορές να παγιδευόμαστε και να εγκλωβιζόμαστε μέσα σ' αυτές. Τα λογικά υποδείγματα μοιάζουν με τις σκαλωσιές κάποιων κατασκευών. Είναι εξαιρετικά χρήσιμες για την ασφαλή και περίτεχνη ολοκλήρωση της κατασκευής αν είναι σωστά φτιαγμένες, όμως στο τέλος πρέπει να απομακρύνονται για να μπορούμε να θαυμάσουμε αλλά και να λειτουργήσουμε το οικοδόμημα. Ενδεικτικά, θα αναφερθούμε εδώ σε ένα καίριο ταξινομητικό υπόδειγμα το οποίο προκαλεί η πολιτική θεωρία του Μαρσίλιου.

Ένα από τα πιο προκλητικά ταξινομητικά ερωτήματα για τους μελετητές της ιστορίας της πολιτικής σκέψης είναι εκείνο το οποίο αφορά στον εντοπισμό ασυνεχειών στις πολιτικές ιδέες των στοχαστών του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης, τέτοιες που θα μπορούσαν να μας προσδιορίσουν ένα σημείο στον ιστορικό χρόνο το οποίο θα αποτελεί το όριο ανάμεσα σε δύο μεγάλες ιστορικές περιόδους. Το σημείο αυτό θα προσδιορίζει το τέλος του Μεσαίωνα και την αρχή της, πρώιμης έστω, νεωτερικότητας. Ως προς την απάντηση του ερωτήματος αυτού, έχουν διαμορφωθεί δύο τάσεις στη σύγχρονη επιστήμη της ιστορίας των πολιτικών ιδεών. Η μια τάση είναι εκείνη η οποία δίνει έμφαση ανάμεσα στις παρατηρούμενες συνέχειες μεταξύ των πολιτικών ιδεών που αναπτύσσονται στις δύο ιστορικές περιόδους (μολονότι αυτό σημαίνει μια άρρητη παραδοχή ότι οι δύο περίοδοι διακρίνονται στον ιστορικό χρόνο). Η τάση αυτή, της οποίας το επίκεντρο θα μπορούσαμε να εντοπίσουμε στη σχολή του Κέμπριτζ, εκφράζεται συνοπτικά από την τοποθέτηση του Burns ο οποίος παρατηρεί ότι: «η περίοδος από τον ύστερο 15ο αιώνα μέχρι το τέλος του 17ου δεν επέδειξε καμία καινοτομία ούτε καν ξεδίπλωσε εκείνο το οποίο ήταν υπονοούμενο ή λανθάνον, αλλά μάλλον επέδειξε την πληρέστερη και ταχύτερη ανάπτυξη των τάσεων οι οποίες ήδη ήταν ρητά παρούσες και διακηρυγμένες στην όψιμη μεσαιωνική κοινωνία»⁴. Αντίστοιχα ο Tierney, μελετώντας την περίοδο μεταξύ του 1150 και του 1650, επισημαίνει ότι μολονότι είχαμε μεγάλες μεταβολές στην αστρονομία, στην τέχνη και στην αρχιτεκτονική, στο πυροβολικό, στην επιστήμη, στην κοινωνία και στην οικονομική ζωή, καθώς και στην εξερεύνηση νέων κόσμων, τα πρότυπα της καταστατικής πολιτικής θεωρίας επέμειναν σταθερά όπως είχαν προκύψει και αναπτυχθεί από τις δομές της μεσαιωνικής κοινωνίας και τη σύμπλεξη ιδεών του μεσαιωνικού χριστιανισμού και την κοσμική σκέψη της Ελλάδας και της Ρώμης⁵. Αλ-

⁴ J.H. Burns, «Introduction» στο J.H. Burns – Mark Goldie (επιμ.), *The Cambridge History of Political Thought 1450-1700*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1991, σσ. 2-3.

⁵ Brian Tierney, *Religion, Law, and the Growth of Constitutional Thought, 1150-1650*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1982, σ. 105.

λά και ο Skinner θεωρεί ότι μεταξύ του ύστερου 13ου και του τέλους του 16ου αιώνα τα βασικά στοιχεία μιας αναγνωρίσιμης νεωτερικής έννοιας του κράτους βαθμιαία είχε αποκτηθεί⁶.

Η δεύτερη τάση είναι εκείνη η οποία εκπροσωπείται κυρίως από τον Pocock, ο οποίος θεωρεί ότι η ιδιότητα του πολίτη στη Φλωρεντία του 14ου αιώνα γινόταν αντιληπτή όντας ενταγμένη στο γενικότερο πλαίσιο της παγκόσμιας τάξης και εξουσίας η οποία εκφραζόταν ιεραρχικά και αποκαλυπτικά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η πολιτική σκέψη του Δάντη, της οποίας τα χαρακτηριστικά είναι συγχρόνως κοσμικά και αποκαλυπτικά. Ο Δάντης οραματίζεται την κάθοδο κάποιου αυτοκράτορα από τις Άλπεις ως ένα γεγονός που είναι συγχρόνως εγκόσμιο και ιερό. Ο πατριωτισμός του είναι γιβελλινικός και ταυτοχρόνως αυτοκρατορικός και δίνει στον χρόνο μια διάσταση η οποία είναι αποκαλυπτική και όχι ιστορική. Αντιλαμβάνεται την κοσμική εξουσία ως την αυτοκρατορία στην οποία η αιώνια τάξη θα επαναληφθεί και θα αποκατασταθεί, και όχι σαν το ρεπουμπλικανικό εκείνο πολίτευμα στο οποίο συγκεκριμένες ομάδες πολιτών αποφασίζουν για το ποιο θα είναι το δικό τους συγκεκριμένο πεπρωμένο⁷. Αντιθέτως, έναν αιώνα αργότερα, μετά το 1400, η αντίληψη του ρεπουμπλικανικού πολιτεύματος, που εν τω μεταξύ διαμορφώθηκε, εγγράφεται σε μια μη αυτοκρατορική θεώρηση της εξουσίας η οποία σπάει το συνεχές μιας άχρονης αιωνιότητας ενός ιεραρχικού σύμπαντος σε συγκεκριμένες ιστορικές στιγμές⁸. Χρησιμοποιώντας τα παραδείγματα του Pocock μπορούμε να σχηματοποιήσουμε την αντίληψή του λέγοντας ότι στη μεν πρώτη, αυτοκρατορική κοσμική αντίληψη, ο Βρούτος είναι ο προδότης της ιστορίας, ενώ στη δεύτερη, τη ρεπουμπλικανική, είναι ο ήρωας⁹. Ο Pocock βασίζεται στο μνημειώδες έργο του Baron, ο οποίος θεωρεί ως αιτία για τη μεταβολή αυτή την κυβερνητική κρίση που ξέσπασε στη Φλωρεντία γύρω στο 1402¹⁰. Ωστόσο, ο Baron επισημαίνει ότι στις αρχές του 14ου αιώνα, γύρω στο έτος 1300, στις ημέρες του Αλμπερτίνο Μουσσάτο της Πάδουας εμφανίζεται πρώιμα μια πολιτική κουλτούρα η οποία εμπνέεται από την αρχαία φιλολογία που αναπτύχθηκε στις παλαιές πόλεις-δημοκρατίες της βόρειας Ιταλίας, όπως η Πάδουα, η Βενετία, η Βερόνα και το Μιλάνο. Όπως παρατηρεί, αυτή η πρώιμη απαρχή μιας τέτοιας αντίληψης δεν προχώρησε πολύ μακριά, όταν η ανεξάρτητη ζωή των συγκεκριμένων ιταλικών πόλεων-

⁶ Quentin Skinner, *Τα Θεμέλια της Νεότερης Πολιτικής Σκέψης*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2005, σσ. 11-12.

⁷ J.G.A. Pocock, *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*, Princeton University Press, Πρίνστον 2003, σ. 50.

⁸ J.G.A. Pocock, *The Machiavellian Moment*, σσ. 53-54.

⁹ J.G.A. Pocock, *The Machiavellian Moment*, σσ. 52-53.

¹⁰ J.G.A. Pocock, *The Machiavellian Moment*, σσ. 55-58 και Hans Baron, *The Crisis of the Early Italian Renaissance*, Princeton University Press, Πρίνστον 1966, σσ. 1-2, 10-11, 16.

δημοκρατιών παραχώρησε τη θέση της στα τυραννικά καθεστώτα που κυριάρχησαν εκεί¹¹. Ο Ροσοκ σε ένα μεταγενέστερο έργο του αναπτύσσει περισσότερο την παραπάνω θέση του προσφέροντας ένα κριτήριο διαχωρισμού των κατηγοριών μεταξύ «μεσαιωνικής» και «σύγχρονης» πολιτικής σκέψης, προσδιορίζει δε ότι οι μεσαιωνικοί στοχαστές αντιλαμβάνονταν τον εαυτό τους ως απευθείας κληρονόμους της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, επειδή έκαναν εκτεταμένη χρήση της πλατιά διαδεδομένης θεωρίας της *translatio imperii* (μεταβίβαση της αυτοκρατορίας), με έναν τρόπο που τουλάχιστον ορισμένοι στοχαστές της Αναγέννησης δεν έκαναν¹². Ως παράδειγμα χρησιμοποιεί τον Μπρουνέτο Λατίνι (Brunetto Latini), τον Πτολεμαίο της Λούκκα και τον Μαρσίλιο της Πάδουας, στους οποίους ανακαλύπτει μια αφοσίωση στη θεωρία της *translatio imperii* η οποία δεν ταιριάζει σε έναν ρωμαλέο ρεπουμπλικανισμό όπως εκείνον του Λεονάρντο Μπρούνι (Leonardo Bruni)¹³.

Ο Nederman, μολονότι βρίσκει πολλά επιχειρήματα του Ροσοκ βάσιμα, θεωρεί ότι το ταξινομητικό του υπόδειγμα σε κάποιες περιπτώσεις δεν ταιριάζει στα κείμενα στα οποία θα έπρεπε κατ' αρχήν να εφαρμόζει. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η συμπερίληψη στο υπόδειγμα αυτό του Μαρσίλιου της Πάδουας¹⁴. Ο Nederman με βάσιμα επιχειρήματα υποστηρίζει ότι ο Μαρσίλιος βρίσκεται εκτός του παραδείγματος που διαμόρφωσε ο μύθος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας όπως αυτή μεταβιβάστηκε, ότι δηλαδή ήταν παγκόσμια και θα επέμενε αμετάβλητη μέχρι το τέλος του χρόνου. Ο Μαρσίλιος σε κανένα σημείο του *De Translatione Imperii* δεν κάνει ούτε νύξη για την ύπαρξη κάποιου θεϊκού σχεδίου για την πρώιμη ιστορία ή την παγκόσμια κυριαρχία της Ρώμης. Μάλιστα, ο Μαρσίλιος αντιλαμβάνεται ότι η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία υπάρχει με μια διπλή έννοια, εννοώντας την εντοπισμένη εξουσία του αυτοκράτορα πάνω στην πόλη της Ρώμης και «τη μοναρχία πάνω σε όλο τον κόσμο ή σε οποιονδήποτε βαθμό πάνω στην πλειονότητα των επαρχιών, τέτοια όπως αυτή της κυβέρνησης και της πόλης της Ρώμης όπως αυτές είχαν αναδυθεί»¹⁵. Ο Μαρσίλιος λίγο παρακάτω αφιερώνει μια εκτενή παράγραφο

¹¹ Hans Baron, *The Crisis of the Early Italian Renaissance*, σ. 5. Εδώ έχουμε να παρατηρήσουμε ότι ο Αλμπερτίνο Μουσατό, ο οποίος αποτελεί μεγάλη πνευματική μορφή της εποχής του στην Πάδουα, ήταν στρατευμένος στα ρεπουμπλικανικά ιδεώδη και στενός φίλος όπως και πνευματικός μέντορας του Μαρσίλιου της Πάδουας.

¹² J.G.A. Pocock, *Barbarism and Religion*, Τόμος III, *The First Decline and Fall*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 2005, σσ. 153-160. Για τη θεωρία της *translatio imperii* βλ. στο ίδιο, σσ. 98-100, 103, 105, 107 αλλά και 489-500.

¹³ Για τη θέση του Ροσοκ σχετικά με τον Μαρσίλιο βλ. J.G.A. Pocock, *Barbarism and Religion*, Τόμος III, *The First Decline and Fall*, σσ. 145-150.

¹⁴ Cary Nederman, «Empire and the Historiography of European Political Thought: Marsiglio of Padua, Nicholas of Cusa, and the Medieval/Modern Divide», *Journal of the History of Ideas*, Τόμος 66, Τεύχος 1, 2005, σ. 4.

¹⁵ Marsilius of Padua, «De Translatione Imperii», Κεφ. I, στο Marsiglio of Padua, *Defensor Minor and De Translatione Imperii*, Cary Nederman (επιμ.), Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1993, σ. 66.

για να δείξει ότι τα «θαυμάσια επιτεύγματα» των Ρωμαίων κατά την κατάκτηση της αχανούς αυτοκρατορίας τους κατά τη εποχή του ρωμαϊκού ρεπουμπλικανικού πολιτεύματος ήταν το αποτέλεσμα της σύμπραξης του «ανθρώπινου σθένους και της τύχης»¹⁶. Η μετάβαση μάλιστα για τον Μαρσίλιο από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, από την πρώτη έννοια (της *res publica*) στη δεύτερη συντελέστηκε την εποχή του Οκταβιανού, ενώ από τα επιχειρήματά του απουσιάζει πλήρως η συνηθισμένη πριν και μετά απ' αυτόν αναφορά στη σύμπτωση της ύπαρξης του Χριστού με εκείνη του Αυγούστου¹⁷. Γι' αυτόν η εν λόγω μετάβαση είναι αποτέλεσμα καθαρά ιστορικών παραγόντων. Άλλωστε, ο μη υπερφυσικός ιστορικιστικός χαρακτήρας των επιχειρημάτων του Μαρσίλιου που συναντάμε εδώ ταιριάζει περισσότερο με τον τρόπο που επιχειρηματολογεί στο μείζον έργο του, το *Defensor Pacis*¹⁸. Όσον αφορά τη σύγχρονη αυτοκρατορία, ο Nederman επισημαίνει ότι η ρητή άρνηση του Μαρσίλιου να πάρει θέση στο ζήτημα της παγκόσμιας αυτοκρατορικής εξουσίας, μας σαστίζει και αποκαλύπτει την προτεραιότητα των αρχών έναντι των στόχων της πολεμικής στο μυαλό του Μαρσίλιου¹⁹. Αξίζει εδώ να παραθέσουμε ένα διαφωτιστικό σημείο από το *Defensor Pacis*:

Σχετικά με το αν είναι επωφελές να έχουμε μία ανώτατη κυβέρνηση σε αριθμό για όλους αυτούς που ζουν μια πολιτική ζωή σε όλο τον κόσμο ή αντιθέτως εάν είναι σε συγκεκριμένη στιγμή ωφέλιμο να έχουμε διαφορετικές τέτοιες κυβερνήσεις σε διαφορετικές περιοχές του κόσμου που είναι σχεδόν απαραίτητα χωρισμένες η μία από την άλλη στον χώρο και ειδικά για ανθρώπους που χρησιμοποιούν διαφορετικές γλώσσες και που διαφέρουν ευρέως σε ήθη και έθιμα, αυτό το ερώτημα αξίζει μια λογική μελέτη αλλά διαφέρει από την παρούσα ασχολία μας. Το ουράνιο αίτιο κινείται ίσως προς την τελευταία εναλλακτική προκειμένου η τεκνοποίηση των ανθρώπων να μην γίνει υπέρμετρη. Γιατί κάποιος, μπορεί να θεωρήσει ότι η φύση, με τα μέσα των πολέμων και των επιδημιών, έχει μετριάσει την τεκνοποίηση των ανθρώπων και των άλλων ζώων προκειμένου η γη να αρκέ-

¹⁶ Marsilius of Padua, «De Translatione Imperii», Κεφ. I, σ. 67.

¹⁷ Αυτό διαφεύγει από τον Pocock όταν επικαλείται ότι στοχαστές, όπως ο Δάντης και ο Μαρσίλιος, έχουν την αντίληψη της χριστιανικής εκδοχής της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας της εποχής του αυτοκράτορα Αυγούστου ως θεόσταλτου αυτοκράτορα για την προετοιμασία του δρόμου της εκκλησίας του Χριστού, βλ. J.G.A. Pocock, *Barbarism and Religion*, Τόμος III, *The First Decline and Fall*, σσ. 137-138.

¹⁸ Για τις επισημάνσεις αυτές βλ. Cary Nederman, «Empire and the Historiography of European Political Thought: Marsiglio of Padua, Nicholas of Cusa, and the Medieval/Modern Divide», σ. 6.

¹⁹ Cary Nederman, «From *Defensor Pacis* to *Defensor Minor*: The Problem of Empire in Marsiglio of Padua», *History of Political Thought*, Τόμος XVI, Τεύχος 3, 1995, σ. 319.

σει για την ανατροφή τους. Σ' αυτό το σημείο όσοι επιχειρηματολογούν υπέρ της αιώνιας γένεσης θα βρουν ένα ισχυρό επιχείρημα.²⁰

Το παραπάνω σχόλιο του Μαρσίλιου υπαινίσσεται τις γνώσεις του ως γιατρού και φυσικού φιλοσόφου. Εκείνο όμως που φανερώνει είναι ο σκεπτικισμός του όσον αφορά στην παγκοσμιότητα και την υπερφυσική βάση θεμελίωσης της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ενώ αντιθέτως βρίσκει ότι «ουράνια αίτια» υποδεικνύουν την απομάκρυνση από την αντίληψη της παγκόσμιας μοναρχίας κάθε είδους²¹.

Το έργο του Μαρσίλιου θέτει αρκετές προκλήσεις με τη δεύτερη έννοια, της οποίας ένα παράδειγμα μόλις δώσαμε²². Για να αντιμετωπίσουμε τις προκλήσεις αυτές θα πρέπει να αποφύγουμε όσο είναι δυνατόν περισσότερο να υποπέσουμε στο σφάλμα του αναχρονισμού. Για παράδειγμα, ο Μαρσίλιος σε κάποιο σημείο του *Defensor Pacis* προβαίνει σε κάποιες παρατηρήσεις σχετικά με τον εκτελεστικό

²⁰ Marsilius of Padua, *Defensor Pacis*, I.xvii.10, C.W. Previté-Orton (επιμ.), Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1928. Ο πρώτος λατινικός αριθμός αναφέρεται στον αριθμό της διάλεξης, ο δεύτερος στον αριθμό του κεφαλαίου και ο πρώτος αραβικός αριθμός στην παράγραφο. Η έκδοση αυτή περιλαμβάνει το λατινικό κείμενο. Όλες οι παραπομπές, μεταφράσεις και παραθέσεις σημείων στο πρωτότυπο κείμενο στο εξής, θα παραπέμπουν σ' αυτή την έκδοση εκτός αν δηλώνεται διαφορετικά. Για τη μελέτη μας και τη μετάφραση του *Defensor Pacis* χρησιμοποιήσαμε επιπλέον τις παρακάτω εκδόσεις: α) *Marsilius von Padua, Defensor Pacis*, Richard Scholz (επιμ.), Hahnische Buchhandlung, Ανόβερο 1933, η οποία αποτελεί την πρώτη σύγχρονη δίτομη γερμανική έκδοση του πρωτότυπου λατινικού κειμένου, β) *Marsilius of Padua, Defensor Pacis*, Alan Gewirth (επιμ.-μτφρ.), University of Toronto Press, Τorónton 1980, η οποία αποτελεί την πρώτη σύγχρονη μετάφραση στην αγγλική γλώσσα, γ) *Marsilius of Padua, The Defender of the Peace*, Annabel Brett (επιμ.-μτφρ.), Cambridge University Press, Κέμπριτζ 2005, δ) *Marsile de Padoue, Le Défenseur de la Paix*, Jeannine Quillet (επιμ.-μτφρ.), Librairie Philosophique J. Vrin, Παρίσι 1968. Η έκδοση αυτή αποτελεί τη μετάφραση του έργου στη γαλλική γλώσσα. Όλες οι εκδόσεις χρησιμοποιούν την ίδια κατανομή του έργου, δηλαδή αριθμό διάλεξης, αριθμό κεφαλαίου και αριθμό παραγράφου, ώστε κάθε παραπομπή που περιλαμβάνει τα τρία αυτά στοιχεία να καθιστά πολύ εύκολη τη σχετική αναζήτηση του σημείου του κειμένου στο οποίο αναφερόμαστε σε κάθε έκδοσή του, χωρίς να είναι αναγκαία η αναφορά στον αριθμό σελίδας ο οποίος ποικίλλει από έκδοση σε έκδοση. Καθώς η ανά χειράς εργασία είχε ολοκληρωθεί, εκδόθηκε μια μετάφραση της Α' Διάλεξης (Dictio I) του *Defensor Pacis* στην ελληνική γλώσσα, η οποία ακολουθεί επίσης την παραπάνω κατανομή και την οποία μπορεί πλέον να συμβουλευτεί ο αναγνώστης μαζί με τον πρόλογο και τον σχολιασμό επιμέρους σημείων, βλ. Θωμάς Ακινάτης - Μαρσίλιος της Πάδοβα - Μπάρτολος του Σαξοφερράτο, *Ύστερη Μεσαιωνική Πολιτική Θεωρία*, Ελένη Τούντα - Φιλήμων Παιονίδης (εισαγ.-επιμ.), Ελένη Τούντα (μτφρ.), Κ. & Μ. Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2016, σσ. 121-277.

²¹ Cary Nederman, «Empire and the Historiography of European Political Thought: Marsiglio of Padua, Nicholas of Cusa, and the Medieval/Modern Divide», σ. 7. Η αιώνια γένεση στην οποία αναφέρεται το απόσπασμα που παραθέσαμε αποτελεί μια Αβερροϊκή ιδέα που διδασκόταν στο Πανεπιστήμιο του Παρισιού και η οποία περιλαμβάνεται στις 219 που είχαν καταδικαστεί το 1277 από τον επίσκοπο Etienne Tempier, βλ. και Θωμάς Ακινάτης - Μαρσίλιος της Πάδοβα - Μπάρτολος του Σαξοφερράτο, *Ύστερη Μεσαιωνική Πολιτική Θεωρία*, ό.π., σ. 260, υποσημείωση 199.

²² Σχετικά με το πρόβλημα που απορρέει από την προσπάθειά μας να ταξινομήσουμε για να κατανοήσουμε, προσπάθεια η οποία μας αναγκάζει ενίοτε να κατανοούμε τα κείμενα βάσει των διαμορφωμένων επιστημονικών υποδειγμάτων και των συνεπακόλουθων προϋποθέσεων μας βλ. Quentin Skinner, *Θεωρήσεις της Πολιτικής: Σχετικά με τη Μέθοδο*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2008, σ. 119.

ρόλο των κυβερνώντων σε αντίθεση με τον νομοθετικό ρόλο του λαού²³. Οι παρατηρήσεις αυτές, από κάποιους σχολιαστές οι οποίοι έχουν υπόψη τους τον ρόλο της διάκρισης των εξουσιών ως συνθήκης της πολιτικής ελευθερίας κατά τη σύγχρονη συνταγματική θεωρία και πρακτική, από την Αμερικανική Επανάσταση και εντεύθεν, όπως επίσης και σύμφωνα με τις αντιλήψεις του Μοντεσκιέ, συνδέθηκαν με τις απαρχές της διδασκαλίας που εμφανίστηκε περίπου δύο αιώνες μετά τον Μαρσίλιο και η οποία συνέδεε την κατάρρευση της ρωμαϊκής Δημοκρατίας με την εναπόθεση συγκεντρωτικής πολιτικής εξουσίας σε μία μόνο αρχή. Ωστόσο, ο Μαρσίλιος παραθέτει τις παρατηρήσεις του βασίζοντας τη συζήτηση στο πνεύμα του Δ' Βιβλίου των *Πολιτικών* του Αριστοτέλη, χωρίς να έχει ιδέα για τη θεωρία της διάκρισης των εξουσιών ως στοιχείου της πολιτικής ελευθερίας. Παρ' όλα αυτά, το αποτέλεσμα ήταν να προκύψει μια διαμάχη σχετικά με το αν ο Μαρσίλιος είχε μια θεωρία διάκρισης των εξουσιών και αν είναι ο θεμελιωτής της διδασκαλίας αυτής²⁴. Από την άλλη μεριά, θα ήταν εξίσου προβληματικό να περιοριστούμε σε έναν απλοϊκό ιστορικισμό ο οποίος δεν θα αντιλαμβάνεται ότι οι σημαντικοί στοχαστές συμμετέχουν με το έργο τους στις μεταγενέστερες διεργασίες οι οποίες αφορούν στα μεγάλα θέματα της πολιτικής σκέψης και το έργο τους επανερμηνεύεται και στρατεύεται από άλλους στοχαστές σε υποθέσεις οι οποίες ξεφεύγουν από τις αρχικές προθέσεις του συγγραφέα τους. Το πνευματικό έργο εντέλει αποκτά τη δική του αυτονομία και μ' αυτή συμμετέχει πολλές φορές στις μελλοντικές συζητήσεις²⁵. Όπως, για παράδειγμα, έκανε η πλειονότητα των πολιτικών στοχαστών του Μεσαίωνα, του Μαρσιλίου συμπεριλαμβανομένου, με το έργο του Αριστοτέλη, το οποίο χρησιμοποιήθηκε και ερμηνεύθηκε κατά τρόπους οι οποίοι θα επέτρεπαν την υποστήριξη υποθέσεων τελείως διαφορετικού προσανατολισμού, από την υποστήριξη της παπικής αντίληψης για την κατοχή εκ μέρους του της πλειονότητας των εξουσιών μέχρι το άλλο άκρο του φάσματος των πολιτικών θεωριών που στόχευσαν στην ανάδειξη της υπεροχής της κοσμικής εξουσίας. Ένα άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το γεγονός ότι ο Μαρσίλιος έχει θεωρηθεί ένα είδος προδρόμου του προτεσταντισμού. Είναι πολύ πιθανό, αφενός, ορισμένοι από τους διανοητικούς υποστηρικτές του προτεσταντισμού να άντλησαν επιχειρήματα από το έργο του Μαρσιλίου προκειμένου να υποστηρίξουν τις θέσεις τους για την εκ-

²³ Marsilius of Padua, *Defensor Pacis*, I.xv.1-14.

²⁴ Για το πρόβλημα του αναχρονισμού στη μέθοδο εξέτασης των κειμένων καθώς και για το συγκεκριμένο παράδειγμα που αφορά στον Μαρσίλιο βλ. Quentin Skinner, *Θεωρήσεις της Πολιτικής: Σχετικά με τη Μέθοδο*, σσ. 121-133.

²⁵ Ένα ενδεικτικό παράδειγμα βρίσκουμε στην επιρροή που άσκησαν οι απόψεις του Μαρσιλίου στους σορβονιστές Τζον Μαιρ και Αλμαίν στις αρχές του 16ου αιώνα, αλλά και στον τρόπο με τον οποίο οι απόψεις του συμμετείχαν στη συζήτηση που άρχισε με την αναβίωση του Θωμισμού, όταν οι θωμιστές στοχαστές του απέδιδαν το φταίξιμο για την εμφάνιση της Λουθηρανικής αίρεσης και την εξαφάνιση της εκκλησίας, βλ. Quentin Skinner, *Τα Θεμέλια της Νεότερης Πολιτικής Σκέψης*, σσ. 429-435, 448-453.

κλησία και το κράτος²⁶. Ωστόσο, αφετέρου, θα ήταν μάλλον επιπόλαιο να θεωρήσουμε ότι ο Μαρσίλιος ήταν ένα είδος θρησκευτικού ζηλωτή ή αμφισβητία, ο οποίος προσπάθησε να θέσει την «ορθή» θεολογική ερμηνεία των δογμάτων και εξαιτίας αυτής του της επιδίωξης προέκυψε η αντιπαράθεσή του με τον παπισμό και τη δικαιοδοσία της εκκλησίας²⁷. Η αντιπαράθεσή του αυτή, η οποία τον οδηγεί ακόμην και σε σύγκρουση σε θεολογικά πεδία με την εκκλησία, ξεκινάει από μια ολοκληρωτικά αυτόνομη και εγκόσμια αντίληψή του για το κράτος και το πολιτικό. Ωστόσο και από την άλλη πλευρά υπάρχουν κοινά ζητήματα, τα οποία σε διάφορες ιστορικές περιόδους έχουν απασχολήσει τη σκέψη σημαντικών στοχαστών σε διάφορους πολιτισμούς, ενώ ένας στοχαστής είναι δυνατόν να έχει πολλαπλές επιδιώξεις και αντίστοιχες πολλαπλές επιρροές από άλλους στοχαστές στο έργο του. Ο Μαρσίλιος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μια τέτοια περίπτωση στοχαστή²⁸.

Η έρευνά μας επικεντρώνεται στην αναζήτηση των φιλοσοφικών ερεισμάτων της πολιτικής θεωρίας του Μαρσίου και της παρακολούθησης των θεωρητικών ρευμάτων από τα οποία αντλεί την καταγωγή της. Συγχρόνως όμως πρόκειται για μια θεωρία η οποία είναι εξαιρετικά πρωτότυπη. Ως εκ τούτου, το βασικό ερευνητικό ενδιαφέρον βρίσκεται αντιμέτωπο με τα εξής ερωτήματα: Είχε τόσο ριζοσπαστικό χαρακτήρα η πολιτική σύλληψη του Μαρσίου παρ' ότι ήταν ενταγμένη σ' ένα τόσο οικείο για την εποχή της εννοιολογικό πλαίσιο; Αν ναι, ποια είναι εκείνα τα χαρακτηριστικά της σκέψης του τα οποία την καθιστούσαν ριζοσπαστική και προκάλεσαν τόσες ρήξεις με τη μεσαιωνική παράδοση; Αν όμως δεν αναζητήσουμε την καινοτομία στο εννοιολογικό πλαίσιο που χρησιμοποίησε, μπορούμε κάλλιστα ν' αναζητήσουμε τα καινοτόμα στοιχεία της θεωρίας του στον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποίησε τις έννοιες που διαχειρίστηκε. Οι ενδείξεις συγκλίνουν περισσότερο προς την κατεύθυνση αυτή. Μετατοπίζεται έτσι το βάρος της ερευνητικής μας προσπάθειας στην ανάδειξη της φιλοσοφικής στρατηγικής που εκπόνησε για να επιτύχει τον στόχο του. Αναδεικνύεται το γεγονός πώς από τις έννοιες που διαχειρίστηκε, άλλες τις χρησιμοποίησε με σημασία διαφορετική από εκείνη που συνηθιζόταν να έχουν έως τότε και άλλες τις ενέταξε σε μια τελείως νέα προοπτική. Σ' αυτή τη θεωρητική προσπάθεια του Μαρσίου, το αποτέλεσμα ξεπέρασε τις άμεσες επιδιώξεις του αποδίδοντας μια συγκροτημένη πολιτική

²⁶ Αυτή την εκδοχή μοιάζει να υιοθετεί μια διατύπωση του Flick στο Alexander Clarence Flick, *The Decline of the Medieval Church*, Τόμος Α', Alfred Knopf, Νέα Υόρκη 1930, σ. 204.

²⁷ Για τον μη θρησκευτικό χαρακτήρα της αντιπαράθεσης του Μαρσίου με την εκκλησία βλ. και Frederick Coplenston, *A History of Philosophy*, Τόμος Γ': *Late Medieval and Renaissance Philosophy*, Doubleday, Νέα Υόρκη 1993, σ. 178.

²⁸ Βλ. σχετικά και Vasileios Syros, «Linguistic Contextualism and Medieval Political Thought: Quentin Skinner on Marsilius of Padua», *History of Political Thought*, Τόμος XXXI, Τεύχος 4, 2010, σσ. 696-697 και 701-702.

φιλοσοφία η οποία προκάλεσε βαθύτατες ρήξεις στα θεμέλια του μεσαιωνικού οικοδομήματος.

Στην προσπάθειά μας αυτή, πέρα από το κείμενο του Μαρσίλιου, θα παρακολουθήσουμε το έργο άλλων σημαντικών πολιτικών στοχαστών του Μεσαίωνα, έργο με το οποίο περισσότερο ή λιγότερο κυριολεκτικά συνδιαλέγεται ο Μαρσίλιος. Οι απόψεις των στοχαστών αυτών θα μας χρησιμεύσουν ως εκείνοι οι διορθωτικοί φακοί οι οποίοι θα μας προσφέρουν το μέτρο με το οποίο θα οριοθετήσουμε το νόημα του κειμένου του Μαρσίλιου και θα μας βοηθήσουν να εντοπίσουμε τα σημεία σύγκλισης και απόκλισης από τις απόψεις των προγενέστερων και των συγχρόνων του. Ωστόσο, επειδή κατά καιρούς το έργο του Μαρσίλιου συνδέθηκε άμεσα ή έμμεσα με διάφορους μεταγενέστερους στοχαστές, σε ένα σημαντικό μικρότερο βαθμό θα παραθέσουμε και ορισμένες συγκρίσεις με νοήματα που αναπτύχθηκαν από τους μεταγενέστερους εκείνους στοχαστές, χωρίς αυτοί να συνδέονται απαραίτητα, τουλάχιστον όχι κατ' ανάγκη άμεσα, με το έργο του Μαρσίλιου²⁹.

²⁹ Για τη σύνδεση έργου του Μαρσίλιου με την πολιτική σκέψη των Τυδώρ και του Ερρίκου Η' ιδιαίτερα βλ. Andrew A. Chibi, «Richard Sampson, His "Oratio" and Henry VIII's Royal Supremacy», *Journal of Church and State*, Τόμος 39, Τεύχος 3, 1997, σσ. 543-544, 548, 557, 559 και W. Gordon Zeeveld, *Foundations of Tudor Policy*, Harvard University Press, Κέμπριτζ 1948, σσ. 4, 129-136, 143, 204. Επίσης, βλ. Peter Munz, *The Place of Hooker in the History of Thought*, Routledge & Kegan Paul LTD, Λονδίνο 1952, σσ. 68-111, 117, 199-204. Οι σελίδες αυτές αφορούν σε ολόκληρα κεφάλαια του έργου στα οποία εξετάζεται η επιρροή του Μαρσίλιου στον Hooker, καθώς και η πρόσληψη του Μαρσίλιου τον 16ο αιώνα. Για την επιρροή των ιδεών του Μαρσίλιου στον Ελβετό μεταρρυθμιστή Zwingli βλ. J. Wayne Baker, «Church, State, and Dissent: the Crisis of the Swiss Reformation, 1531-1536», *Church History*, Τόμος 57, Τεύχος 2, σ. 135. Για την επιρροή αυτών των ιδεών στον Ντίντριχ της Νιέμ (Dietrich of Niem), βλ. E.F. Jacob, *Essays in the Conciliar Epoch*, University of Notre Dame, Notre Dame 1953, σσ. 41-42. Για την επιρροή του στην πολιτική σκέψη που αναπτύχθηκε στη Σκωτία βλ. J.H. Burns, *The True Law of Kingship: Concepts of Monarchy in Early-Modern Scotland*, Oxford University, Οξφόρδη 1996, σσ. 38, 205-206. Για την επιρροή των ιδεών του Μαρσίλιου στο συνοδικό κίνημα, ιδιαίτερα δε στη διαμόρφωση των απόψεων του Ντίντριχ της Νιέμ και του Νικόλαου Κουζάνου βλ. Paul E. Sigmund, «The Influence of Marsilius of Padua on XVth-Century Conciliarism», *Journal of the History of Ideas*, Τόμος 23, Τεύχος 3, σσ. 392-402. Στο ίδιο άρθρο περιγράφεται και η επιρροή του στον Ζαμπαρέλλα, ο οποίος ερανίστηκε τον όρο «valentior pars» άμεσα από το *Defensor Pacis*. Ωστόσο, ο Ζαμπαρέλλα διαφώνησε με τον ορισμό του Μαρσίλιου για τον όρο αυτό. Εντούτοις, επειδή το όνομα του Μαρσίλιου είχε καταδικαστεί και είχε καταστεί τελείως ανυπόληπτο, ο Ζαμπαρέλλα ακόμα και όταν του επιτίθεται αποφεύγει να τον κατονομάσει. Επίσης, για μια συσχέτιση των ιδεών του Μαρσίλιου με εκείνες του Χομπς βλ. Bettina Koch, «Marsilius and Hobbes on Religion and Papal Power: Some Observations on Similarities» στο Gerson Moreno-Riaño (επιμ.), *The World of Marsilius of Padua*, Brepols, Turnhout, Βέλγιο 2006, σσ. 189-225. Επίσης, για μια συσχέτιση των ιδεών του Μαρσίλιου με το κίνημα του Χους βλ. Peter Brock, *The Political and Social Doctrines of the Unity of Czech Brethren in the Fifteenth and Early Sixteenth Centuries*, Mouton, Χάγη 1957, ιδίως σσ. 44, 49. Τέλος, για μια έμμεση συσχέτιση του Μαρσίλιου με τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας στη σύγχρονη Ελλάδα και ιδίως με τις αντιλήψεις για τις σχέσεις εκκλησίας-κράτους ανθρώπων όπως ο Κοραΐς, ο Φαρμακίδης και ο αντιβασιλέας του Όθωνα Georg von Mauer, βλ. Philip Sherrard, *Δοκίμια για τον Νέο Ελληνισμό*, Αθηνά, Αθήνα 1971, σσ. 315-323. Ειδικά ο von Mauer θα μπορούσε να έχει στους άμεσους πνευματικούς του προγόνους τον Μαρσίλιο. Άλλωστε η μοίρα τού επεφύλαξε, μετά την επιστροφή του στη Βαυαρία, εξαιτίας των αντιλήψεών του, να συμμετέχει σ' ένα

Ο κεντρικός άξονας γύρω από τον οποίο συλλαμβάνει το θέμα του είναι η έννοια της πολιτικής κοινότητας, ποιος είναι ο τρόπος συγκρότησής της και ποιες οι ρυθμίσεις που είναι απαραίτητες για την εύρυθμη λειτουργία της. Το θεωρητικό πλαίσιο της συζήτησης του θέματος κινείται, χονδρικά, σε τρία επίπεδα. Το πρώτο και σημαντικότερο, είναι το πλαίσιο το οποίο διαμορφώνει η πολιτική σκέψη του Αριστοτέλη. Σ' αυτόν αναφέρεται τις περισσότερες φορές που αισθάνεται την ανάγκη επίκλησης μιας αυθεντίας που θα τεκμηριώσει τον προβληματισμό του. Ο Αριστοτέλης αποτελεί το βασικό πλαίσιο της σκέψης του και της οποίας τα ριζοσπαστικά στοιχεία βασίζονται στην ιδιότυπη ερμηνεία του από τον Μαρσίλιο. Το δεύτερο επίπεδο που οριοθετεί τη σκέψη του είναι η σκέψη των Ρωμαίων δημοσιολόγων, εντάσσουμε δε στην κατηγορία αυτή τη νομική σκέψη που αναπτύχθηκε στη Ρώμη, τους Ρωμαίους ιστορικούς αλλά και την πολιτική δράση δημοσίων ανδρών κατά την εποχή της ρωμαϊκής *res publica*. Το τρίτο επίπεδο είναι εκείνο που οριοθετείται είτε από τη σκέψη των χριστιανών απολογητών που διαμόρφωσε την πολιτική θεωρία του Μεσαίωνα, ειδικά εκείνη του Αυγουστίνου και του πάπα Γελάσιου, είτε από την πολιτική πραγματικότητα που διαμορφώθηκε εξαιτίας της αντιπαράθεσης των Γερμανών αυτοκρατόρων με τις απαιτήσεις του πάπα για τα πρωτεία της εξουσίας³⁰. Οι απαιτήσεις της παπικής εξουσίας στηρίζονταν στον θεμέλιο λίθο της σκέψης του Αυγουστίνου και στην ακραία ερμηνεία του

πολιτικό δράμα παρόμοιο με εκείνο του Ερρίκου Η' της Αγγλίας. Οι ιδέες του Μαρσιλίου έχουν ασκήσει την επιρροή τους και στις δύο περιπτώσεις.

³⁰ Κορυφαία φυσιογνωμία, από εκκλησιαστικής πλευράς, στην αντιπαράθεση αυτή ήταν ο πάπας Γρηγόριος Ζ' (1073-1085), ο οποίος ωρύτερα, από εξέχουσες θέσεις, υπηρέτησε πέντε άλλους πάπες και αγωνίσθηκε μαχητικότερα υπέρ της εκκλησιαστικής μεταρρύθμισης. Είναι ο πάπας ο οποίος, οδηγώντας τη λύση του προβλήματος της σιμωνίας στα άκρα, διέρρηξε το θρησκευτικό περιβλημα του ζητήματος και αποκάλυψε την πολιτική του διάσταση. Εν ολίγοις, για τον Γρηγόριο, το κράτος ως έκφραση της πολιτείας του ανθρώπου έπρεπε να υποταχθεί στην εκκλησία, τη γήινη ενσάρκωση της πολιτείας του Θεού. Η ιδεολογική του αναφορά ήταν η πολιτική θεολογία που είχε εμπνευστεί ο Αυγουστίνος στο έργο «Η Πολιτεία του Θεού». Υιοθετώντας μάλιστα την άποψη του Αυγουστίνου για τη βία της κοσμικής εξουσίας, πρέσβευε τη θέση ότι η πνευματική και πολιτική εξουσία ανήκουν αμφότερες στον Πάπα. Παραχωρεί δε ο Πάπας τη δεύτερη στον Αυτοκράτορα, ο οποίος είναι δίκαιος και αγαθός (*justus*) όταν υπακούει την εκκλησία, για να μπορεί με την άσκηση της βίας να επιβάλλει τις αποφάσεις της. Τη θεωρία του αυτή τη διατύπωσε με τη μορφή 27 εξαιρετικά συμπυκνωμένων και γι' αυτό ιδιαίτερα αποκαλυπτικών προτάσεων, στο περίφημο *dictatus papae*. Το κείμενο αυτό φαίνεται ότι στοχεύει σε δύο επίπεδα: στη διασφάλιση της εκκλησιαστικής πρωτοκαθεδρίας του Πάπα και σε κοσμικό επίπεδο στην ανάδειξη της υπεροχής της εξουσίας του απέναντι στην εξουσία του Αυτοκράτορα. Θεωρούμε ότι το *Defensor Pacis* βρίσκεται στον αντίποδα της λογικής αυτού του κειμένου, γιατί με την Πρώτη Διάλεξη θέτει το πολιτικό ζήτημα από την κοσμική οπτική του Μαρσιλίου, ο οποίος συνεχίζει με τη Δεύτερη Διάλεξη η οποία εισάγει την κοσμική του αντίληψη στο εσωτερικό της εκκλησίας, αναπτύσσοντας εκκλησιαστικά επιχειρήματα ενάντια σ' αυτή την οργανωτική δομή. Το κείμενο *dictatus papae* παρατίθεται αυτούσιο στο Βασίλειος Καραγεώργος, *Η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία*, Καραγεώργος, Αθήνα 1987, σσ. 598-601. Η διαδικασία κατασκευής από την εκκλησία του συμβολικού εκείνου κόσμου που αναπαριστούσε και νομιμοποιούσε το πλέγμα των εξουσιαστικών σχέσεων της φεουδαλικής κοινωνίας περιγράφεται συνοπτικά αλλά λαμπρά στο Georges Duby, *Μεσαιωνική Δύση: Κοινωνία και Ιδεολογία*, Ε.Μ.Ν.Ε. – Μνήμων, Αθήνα 1988, σσ. 27-33.

δόγματος του Γελάσιου ή σε επαναθεμελιώσεις της χριστιανικής πολιτικής σκέψης, όπως εκείνη που επιχείρησε ο Θωμάς Ακινάτης, ώστε να ανταποκρίνεται στις ανάγκες των νέων κοινωνικών και πολιτισμικών συνθηκών που διαμορφώθηκαν από το 12ο αιώνα και εντεύθεν.

Στο πρώτο κεφάλαιο θα παραθέσουμε τα λίγα βιογραφικά στοιχεία που είναι γνωστά και θ' ασχοληθούμε με το κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον εντός του οποίου διαμορφώθηκε η πολιτική θεωρία του Μαρσίλιου. Θα αναδείξουμε ακόμη το ριζοσπαστικό στοιχείο της σκέψης του, κυρίως μέσα από τον τρόπο που έγινε η υποδοχή της θεωρίας αυτής τα χρόνια που ακολούθησαν και θα τη συσχετίσουμε σ' ένα πρώτο επίπεδο με τα καινοτόμα στοιχεία της σκέψης νεότερων στοχαστών.

Στο δεύτερο κεφάλαιο θα παρακολουθήσουμε συγκεκριμένα στάδια της εξέλιξης της πνευματικής ζωής στον Μεσαίωνα, θα σταθούμε emphaticά στον τρόπο με τον οποίο έγινε η πρόσληψη των έργων του Αριστοτέλη και θα συνδέσουμε το νήμα της πορείας αυτής της πνευματικής ζωής με το νήμα της διανοητικής πορείας και του μεθοδολογικού προσανατολισμού του Μαρσίλιου.

Στη συνέχεια, στο τρίτο κεφάλαιο, θα δείξουμε τον τρόπο με τον οποίο πραγματεύεται τις κεντρικές έννοιες της ειρήνης και του κράτους και θα περάσουμε στην αναλυτικότερη εξέταση της πολιτικής κοινότητας εκθέτοντας τον τρόπο δημιουργίας της, τους λόγους ύπαρξής της και τα μέρη από τα οποία αποτελείται. Οι αναφορές του Μαρσίλιου στον Αριστοτέλη είναι πυκνές και ως το σημείο αυτό ξεκαθαρίζει τους όρους και τις βασικές έννοιες που χρησιμοποιεί. Πάνω σ' αυτές θα οικοδομήσει στη συνέχεια όλη την πολιτική του θεωρία.

Στο τέταρτο κεφάλαιο θα αναδείξουμε το κεντρικό σημείο της ανάλυσής του για το κράτος που δεν είναι άλλο από τον τρόπο διακυβέρνησής του. Δύο είναι εδώ τα ουσιώδη ζητήματα: η επιχειρηματολογία υπέρ του αιρετού τύπου διακυβέρνησης και η προβολή του νόμου σαν βάση για την άσκηση της κυβερνητικής λειτουργίας. Θα συζητήσουμε επίσης ένα από τα ριζοσπαστικότερα σημεία της σκέψης του Μαρσίλιου. Αυτό αφορά την απάντηση στο ερώτημα σχετικά με το ποιος είναι ο νομοθέτης και ποια τα όρια της δικαιοδοσίας του. Ακόμη, θα παρακολουθήσουμε τη σκέψη του στη συνέχεια, όπου μόνο αφού έχει ορίσει την πηγή της εξουσίας, τον νομοθέτη, θα οριοθετήσει πλέον τις λειτουργίες της κυβερνητικής αρχής. Θα μιλήσουμε ακόμη για το πώς νομιμοποιείται η εξουσία της αλλά και από τι περιορίζεται. Επιπλέον, θα δείξουμε το γιατί αποτελεί ζωτικό τμήμα του κράτους και γιατί πρέπει να είναι η μία και μοναδική ανώτατη αρχή.

Τέλος, θα συνοψίσουμε τη σκέψη του σε ένα γενικότερο επίπεδο συμπερασμάτων, θα σταθούμε στα ρεπουμπλικανικά χαρακτηριστικά της θεωρίας του και θα αφήσουμε να διαφανούν νέα ερωτήματα, τα οποία τελικά συσχετίζουν την πολιτική του θεωρία με τη σύγχρονη ατζέντα της συζήτησης στον χώρο της πολιτικής θεωρίας.